

ДЕМОГРАФІЯ, ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 378.1:331.5 + 37:338.46

Шаповал В.М.,
*д.е.н., завідувача кафедри економіки підприємства
ДВНЗ «Національний гірничий університет», м. Дніпропетровськ*
Гетьман О.О.,
*к.е.н., доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці
Дніпропетровська державна фінансова академія*

ДЕТЕРМІНАЦІЯ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ТА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Shapoval V.M.,
*dr.sc.(econ.), head of the department of enterprise economics
SHEI «National Mining University», Dnipropetrovsk*
Getman O.O.,
*cand.sc.(econ), assoc. prof., assistant professor of department
of personnel management and labour economics
Dnipropetrovsk State Academy of Finance*

DETERMINING DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL MARKET AND LABOR MARKET IN UKRAINE

Постановка проблеми. В основу вдосконалення та розвитку системи вищої освіти в Україні має бути покладено дослідження взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг як основних складових соціального середовища. Це є передумовою створення гарантованих умов отримання українцями необхідної їм вищої професійної освіти та забезпечення зайнятості фахівців у національному господарстві відповідно до отримуваних ними спеціальностей.

Сьогодні в Україні спостерігається дефіцит високо кваліфікованих фахівців в усіх сферах діяльності, здатних вивести економіку зі спадного депресивного (підсиленого політичною кризою) стану при перевищенні пропозиції робочої сили. Сучасному роботодавцю потрібні компетентні фахівці, які мають певні компетенції, уміння та навички, вирізняються мобільністю, конструктивністю, здатністю до адаптації, умінням реалізувати свої творчі здібності. Отже, очевидним є взаємозв'язок ринку праці та ринку освіти. Адже підготовка таких фахівців є основним завданням освітян. Тому в нашому дослідженні актуалізується проблема формування ефективної освітньої моделі фахівця відповідно до сучасних вимог ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості взаємодії вітчизняного ринку освітніх послуг та ринку праці розглянуті в наукових працях Н. Анішиної, О. Балакіревої, С. Бандури, Д. Богині, І. Гнибіденко, А. Колота, Е. Лібанової, О. Новикової та багатьох інших. В їх працях здебільшого висвітлені проблеми управління якістю освітніх послуг чи здійснені спроби пошуку напрямків гармонізації вказаних ринків, але в жодній праці не здійснена спроба побудови моделі підготовки фахівця відповідно до вимог ринку праці.

Постановка завдання. Метою нашої статті є дослідження детермінант для побудови інтеграційної моделі взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- визначення місця та ролі вищої освіти у суспільному відтворенні;
- вивчення процесів розвитку сучасних ринків праці та освітніх послуг;
- виявлення спільних факторів/детермінант формування попиту-пропозиції на ринку праці та ринку освітніх послуг і побудова механізму їх взаємодії.

Об'єкт дослідження – детермінований розвиток ринку праці та ринку освітніх послуг. **Предмет дослідження** – сучасна ринково орієнтована освітня модель підготовки фахівців у вищій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільстві еволюція світової цивілізації визначається як перехід до інформаційного суспільства, появу якого пов'язують з інформаційною революцією та розвитком інформаційних технологій, який супроводжується значними соціальними перетвореннями. Одним із пріоритетних напрямів української політики в галузі поширення інформації та втілення інформаційних технологій є інформатизація як явище соціальної взаємодії інститутів держави та суспільства в останні роки. Тому сучасний етап розвитку українського суспільства також можна вважати інформаційним. Проте інформаційне суспільство не зводиться до систем телекомунікацій та інформаційних ресурсів. Інформацію необхідно переробити в корисне знання, а «інформаційна економіка» повинна стати економікою, заснованою на знаннях. Так, П. Друкер розглядає суспільство знань як вищу стадію розвитку інформаційного суспільства. Воно визначає тип економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль [1]. Тому на освіту покладається роль забезпечення відтворення розмаїття соціальних явищ і процесів. Не випадково питання освіти виведено на рівень сфери державних інтересів, а темі її розвитку та значення присвячено багато сучасних наукових досліджень.

Існують різні оцінки значення системи вищої освіти. Так, О. Грішнова вказує на міцний зв'язок між розвитком вищої освіти та формуванням людського капіталу [2]. Д. Лук'яненко розглядає розвиток освіти як фактор конкурентоспроможності національної економіки [3]. В дослідженні Б. Данилишина і В. Куценка показано, що зростаюча освіченість є вимогою сучасної економіки та сприяє зростанню ВВП на душу населення [4]. В. Сафонова зазначає, що розвиток системи вищої освіти сприяє досягненню високого рівня національного добробуту [5]. Однак серед науковців є ті, хто оцінює активний розвиток вищої освіти негативно. Так, Б. Вульфсон наполягає на тому, що кількісне розширення освіти є марним, а в деяких випадках навіть шкідливим, оскільки воно відволікає фінансові та людські ресурси [6]. О. Кириченко, С. Лаптев і Ю. Неговська наголошують на тому, що зростаюча кількість випускників лише поповнює лави безробітних, які потребують соціальної підтримки [7]. Отже, єдиного погляду до оцінки значення системи вищої освіти немає. Унікальність системи вищої освіти полягає в тому, що вона одночасно виступає суб'єктом ринкової економіки та соціальним інститутом, який виконує функцію чинника соціально-економічного розвитку суспільства. З одного боку, освіта історично сформувалася у самостійну суспільну структуру, якій притаманні всі необхідні ознаки соціального інституту. Так, аналізуючи формування інституціональних характеристик освіти, Е. Гідденс звертає увагу на те, що як соціальний інститут освіта склалася як результат укорінення в суспільному житті спорадичних зв'язків з метою передачі знань та їхньої трансформації в постійні й глибокі соціальні відносини між учасниками освітніх взаємодій, що було обумовлено відповідними соціальними потребами [8]. Отже, система освіти є базисним соціальним інститутом, що визначає рівень науково-технічного, економічного й культурного прогресу суспільства. Це також підтверджують у своїх дослідженнях низка вітчизняних авторів.

Так, зокрема, В. Новіков та П. Левін розглядають інституційні аспекти розвитку професійної освіти [9]. З іншого боку, у сучасному суспільстві система вищої освіти стає суб'єктом ринкової економіки. У результаті цього послуги вищої освіти отримали реальну товарну форму, стали об'єктом купівлі-продажу, з'явився термін «вищий навчальний заклад приватної форми власності». Таким чином, система вищої освіти поєднує у собі ознаки суб'єкта господарювання та соціального інституту, а її діяльність спрямована на отримання прибутку шляхом задоволення суспільства у кваліфікованих робітниках, а особистості – у кваліфікації. Освіта знаходиться у тісному, нерозривному, двосторонньому зв'язку із суспільством. Суспільство шляхом соціального замовлення формує освітню систему, тобто визначає структуру, якість, кількість та доступність навчальних закладів різних рівнів для різних верств населення, а система вищої освіти як сфера створення та передачі знань і соціального досвіду впливає на розвиток суспільства й формує його (рис. 1).

Рис. 1. Роль системи вищої освіти у сучасному суспільстві

Джерело: адаптовано авторами на основі досліджень Е. Гідденса [8]

По-перше, оскільки саме у вищих навчальних закладах від покоління до покоління відбувається передача накопиченого в суспільстві наукового знання, системі вищої освіти належить особлива роль у створенні та постійному відновленні наукового потенціалу суспільства. Нарощування інтелектуального потенціалу в країні передбачає отримання фундаментальних знань, збереження національних традицій у системі підготовки наукових кадрів, досягнення спільної культурної компетенції, виховання громадянської та моральної зрілості, естетичного відношення до дійсності. У сучасному суспільстві зростає роль системи вищої освіти у сполученні фундаментальних теорій та інновацій, заснованої на новітніх науково-методичних розробках. Наука використовує теорії, закони, гіпотези, фактичний матеріал, наукові поняття попередніх епох, методи дослідження на кожному етапі свого розвитку і за своїм змістом є їх продовженням.

По-друге, система вищої освіти, беручи участь у відтворенні виробничих відносин і продуктивних сил, сприяє розширеному відтворенню й безперервному оновленню науково-технічного процесу. На думку А. Алєйнік, вона змінює і якісно перетворює предмети праці, технологію та організацію виробництва, створює теоретичну основу відтворення виробничих відносин [10].

По-третє, сьогодні особливого значення набуває інтелектуальний капітал, який ефективно формується в рамках системи вищої освіти.

Є. Подольська наполягає на тому, що освіта відіграє провідну роль у формуванні високоосвіченої та культурної особистості [11]. Освіта виконує функції підготовки та включення індивіда в різні сфери життєдіяльності суспільства, залучення його до культури певної суспільної системи, визначає вихідний соціальний статус. А соціалізація у вищій школі забезпечує сучасному суспільству постачання особливого типу особистостей, які сприятимуть відтворенню ідеалів інформаційного суспільства, або суспільства знань.

По-четверте, сучасне розвинене суспільство є соціально мобільним, а його соціальна структура та її складові перебувають у постійному русі й розвитку. Воно зацікавлене в тому, щоб його члени виховувалися ініціативними та пристосованими і, задовольняючи свої потреби в самовизначенні, мали власне місце в соціальному просторі, що зазначено в міжнародному дослідженні [12].

По-п'яте, вища освіта є складовою соціального розвитку, беручи участь в економічних, соціальних, політичних і духовних процесах, що відбуваються у суспільстві. Аналіз динаміки показників соціальної сфери більш ніж тридцяти розвинених країн показав, що освіта сприяє: поліпшенню здоров'я, зниженню злочинності та посиленню громадянської активності [12]. Серед громадян з вищою освітою значно більше тих, хто задоволений життям, незважаючи на вік, стать та різницю у доходах.

По-шосте, вища освіта впливає на економічний розвиток суспільства. Здатність суспільства створювати й ефективно використовувати знання має визначальне значення для стійкого економічного зростання. Так, С. Ніколаєнко вважає, що вища освіта сприяє розвитку національної економіки та визначає рівень життя у країні та її конкурентоспроможність у світі [13].

Таким чином, система вищої освіти є невід'ємною складовою розвитку суспільства та відіграє головну роль у суспільному прогресі. Вона служить універсальним засобом вирішення багатьох сучасних проблем людини та суспільства, а саме: впливає на відновлення наукового потенціалу суспільства, бере участь у суспільному відтворенні, у соціалізації індивіда, забезпечує соціально-економічний розвиток суспільства та сприяє соціальній мобільності.

Аналізуючи сучасний ринок праці в Україні, слід зазначити, що його основними складовими є попит і пропозиція робочої сили. Пропозиція робочої сили характеризується чисельністю осіб, які потребують працевлаштування, і визначається кількістю годин робочого часу, яку погоджуються надати носії робочої сили у розпорядження роботодавця за умов певного рівня оплати праці. Вона формується населенням працездатного віку, особами, молодшими від працездатного віку, особами пенсійного віку. Попит на робочу силу – це платоспроможна потреба роботодавців щодо трудових послуг працівниками певних професій та кваліфікації, яка визначається кількістю та якістю наявних робочих місць або тих, що потребують заповнення [14].

Значною проблемою сучасного ринку праці є невідповідність попиту та пропозиції на ринку праці у професійно-кваліфікаційному розрізі. Так, станом на кінець 2012 р., на одне вільне робоче місце претендувало: серед кваліфікованих робітників з інструментом та професіоналів – 6 осіб, серед фахівців – 9, серед законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів – 12, серед осіб без спеціальної підготовки – 13, серед працівників торгівлі та сфери послуг та робітників з обслуговування технологічного устаткування – 15. В 2013 р. ця ситуація за всіма показниками помітно погіршилась [15].

Невдала політика української влади щодо формування та функціонування ринку праці призвела до таких негативних наслідків, як скорочення робочих місць, низькі вимоги щодо якості робочої сили, диспропорції національного ринку праці. Сьогоднішній стан робочої сили не відповідає вимогам роботодавців ані з професійно-освітньої, ані з трудової, ані з дисциплінарної підготовки.

Проаналізуємо основні показники на ринку праці та її динаміку за період з 2000-2012 рр. (табл. 1). Слід зазначити, що найвищий показник економічно активного населення у віці 15-70 років і працездатного віку спостерігається в 2000 р., а найнижчий – у 2014р. (у віці 15-70 років) та у 2010-2011рр.(працездатного віку). Найвищий показник зайнятого населення у віці 15-70 років і працездатного віку має місце у 2008 р., а найнижчий у 2000 р. Щодо безробітного населення, то

найвищий його показник був у 2000 р., а найнижчий – у 2013 р. Порівняно з попередніми роками, рівень безробіття на сучасному етапі є досить низьким. Це здебільшого пов'язано з удосконаленням трудового законодавства і законодавства про зайнятість населення при одночасній тривалій демографічній кризі з поступовим скороченням популяції.

Таблиця 1

Основні показники ринку праці в Україні

Рік	Економічно активне населення				у тому числі:							
	у віці 15-70 років		працездатного віку		зайняте населення				безробітне населення (за методологією МОП)			
	у віці 15-70 років		працездатного віку		у віці 15-70 років		працездатного віку		у віці 15-70 років		працездатного віку	
	в середньому тис. осіб	у %	в середньому тис. осіб	у %	в середньому, тис. осіб	у %	в середньому, тис. осіб	у %	в середньому тис. осіб	у %	в середньому тис. осіб	у %
2000	22830,8	63,2	21150,7	73,7	20175,0	55,8	18520,7	64,5	2655,8	11,6	2630,0	12,4
2001	22426,5	62,3	20893,6	72,6	19971,5	55,4	18453,3	64,1	2455,0	10,9	2440,3	11,7
2002	22231,9	61,9	20669,5	71,7	20091,2	56,0	18540,9	64,4	2140,7	9,6	2128,6	10,3
2003	22171,3	61,8	20618,1	71,4	20163,3	56,2	18624,1	64,5	2008,0	9,1	1994,0	9,7
2004	22202,4	62,0	20582,5	71,1	20295,7	56,7	18694,3	64,6	1906,7	8,6	1888,2	9,2
2005	22280,8	62,2	20481,7	70,9	20680,0	57,7	18886,5	65,4	1600,8	7,2	1595,2	7,8
2006	22245,4	62,2	20545,9	71,2	20730,4	57,9	19032,2	65,9	1515,0	6,8	1513,7	7,4
2007	22322,3	62,6	20606,2	71,7	20904,7	58,7	19189,5	66,7	1417,6	6,4	1416,7	6,9
2008	22397,4	63,3	20675,7	72,3	20972,3	59,3	19251,7	67,3	1425,1	6,4	1424,0	6,9
2009	22150,3	63,3	20321,6	71,6	20191,5	57,7	18365,0	64,7	1958,8	8,8	1956,6	9,6
2010	22051,6	63,7	20220,7	72,0	20266,0	58,5	18436,5	65,6	1785,6	8,1	1784,2	8,8
2011	22056,9	64,3	20247,9	72,7	20324,2	59,2	18516,2	66,5	1732,7	7,9	1731,7	8,6
2012	22011,5	64,6	20393,5	73,0	20354,3	59,7	18736,9	67,1	1657,2	7,5	1656,6	8,1
2013	21980,6	65,0	20478,2	73,1	20404,1	60,3	18901,8	67,4	1576,5	7,2	1576,4	7,7

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [15]

Водночас ринок праці має низку недоліків, які перешкоджають ефективному функціонуванню економічного розвитку:

- неефективна структура зайнятості (у структурі зайнятого населення України значною залишається частка представників найпростіших професій (23,4% у 2012 р.), натомість частка професіоналів і фахівців у структурі зайнятих залишається невисокою (відповідно 14,8% та 11,2%)) [15];

- збереження значної частки неефективних робочих місць (повільні темпи структурної перебудови економіки, обмежені інвестиційні можливості та слабка мотивація роботодавців ускладнюють процес створення робочих місць, який би сприяв підвищенню конкурентоспроможності робочої сили в Україні; реальна вартість нового робочого місця значно перевищує виплати й податкові пільги, за допомогою яких держава намагається заохочувати роботодавця до створення робочих місць);

- неузгодженість розвитку ринку праці з динамікою ринку освітніх послуг (для економіки України характерним залишається існування значних освітньо-кваліфікаційних диспропорцій між попитом на робочу силу та її пропозицією).

Затвердження Постановою Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2012 р. «Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року» має на меті розширення можливостей реалізації права громадян на гідну працю, підвищення їх доходів на основі створення умов для підвищення рівня зайнятості населення; стимулювання зацікавленості роботодавців у створенні нових робочих місць; підвищення ролі зацікавлених у змінах на ринку праці учасників соціального діалогу [16]. Отже, пріоритетними для вирішення проблемних питань на ринку праці є: створення умов для реструктуризації зайнятості в напрямку збільшення частки зайнятих у сфері послуг, розвитку інноваційних форм зайнятості; стимулювання попиту на робочу силу у спосіб державного замовлення на створення об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури; забезпечення пільгового кредитування підприємств малого та середнього бізнесу за умов створення нових робочих місць з гідними умовами найму та оплати праці; сприяння розвитку державно-приватного партнерства у сфері освіти.

В епоху глобалізації та розвитку економіки знань навчальний заклад є «виробником освітніх послуг» у вигляді пропонованих освітніх програм під державним наглядом і контролем (в особі ліцензійних і акредитаційних органів Міністерства освіти і науки). Результатом «споживання освітніх програм» є випуск фахівців з визначеним набором знань, компетенцій, вмінь і навичок відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики відповідної спеціальності й освітньо-кваліфікаційного рівня. В умовах, що склалися на ринку праці, взаємодія ринку освіти та ринку праці вимагає від навчальних закладів усвідомлення необхідності управління попитом на знання під впливом маркетингових технологій. Основні фактори взаємодії ВНЗ з маркетинговим середовищем можна

поділити на керовані та некеровані. До некерованих факторів відносять демографічну ситуацію, соціально-культурне середовище та стан суспільних потреб, економічну ситуацію в країні та регіоні, нормативно-правову основу освітянської діяльності та діяльності ВНЗ. До керованих факторів відносять власне вищі навчальні заклади з їх потенціалом та інфраструктурою, споживачів освітніх послуг та фахівців, абітурієнтів, студентів, підприємств-замовників, конкурентів (інші навчальні заклади, що здійснюють підготовку фахівців за аналогічними спеціальностями; школи (гімназії, ліцеї), технікуми I-II рівнів акредитації; коледжі, громадськість, яка впливає на поведінку споживачів освітніх послуг). В умовах постійних змін в освітній галузі актуальним є її орієнтація на вимоги Болонської системи, оскільки управління ВНЗ слід будувати на основі маркетингової адаптації до вимог споживачів освітніх послуг.

Таким чином, маркетингова концепція управління освітою має базуватися, з одного боку, на розробці стратегії щодо формування та підтримки стабільного попиту на освітні послуги, а з іншого боку, – на забезпеченні конкурентних переваг вищих навчальних закладів на ринку.

Останнім часом в Україні дедалі більше відчувається розбалансування ринку освітніх послуг і ринку праці: людський капітал, сформований системою освіти, залишається недовикористаним або взагалі незатребуваним на ринку праці. Ідеться, по-перше, про феномен «надлишкової освіти», коли працівники з вищою освітою (формально за отриманим дипломом) займаються низько кваліфікованими видами праці, що свідчить або про вкрай низьку якість освіти, або про нераціональне використання праці (за відсутності можливості працевлаштуватися за спеціальністю через високу корумпованість); по-друге, про працю не за спеціальністю, хоча працівники при цьому залишаються на високих ступенях професійно-кваліфікаційної ієрархії. Феномен дисбалансу між професійною освітою і працею має декілька пояснень.

1. Система освіти орієнтована здебільшого на попит домогосподарств як «постачальників» абітурієнтів і споживачів освітніх послуг. У той час як попит на робочу силу фахівців формують роботодавці. При цьому система освіти через нестачу достовірної вичерпної інформації про реальні потреби економіки, продовжує діяти за інерцією, не реагуючи на потреби ринку праці. Як наслідок, сьогодні на ринку праці України спостерігається надлишок юристів, економістів і менеджерів при одночасній нестачі інженерів, хіміків, представників інших технічних спеціальностей.

2. Працівники, слідуючи власним інтересам, схильні до вибору легких чи вище оплачуваних професій.

3. Більшість роботодавців з власного досвіду переконані, що здебільшого випускники навчальних закладів не мають практичних навичок і компетенцій для виконання конкретних завдань. Ринок праці фактично розшаровується на первинний (де попит на фахівців високого рівня демонструє дефіцит) і вторинний (де найменш освічені претенденти постійно відтісняються на допоміжні вакансії або взагалі утворюють довгу низку очікувань). З цієї точки зору, втрата статусу «дипломованого фахівця» є неминучою, адже сьогоднішній ринок схильний до перевірки практичних, а не уявних компетенцій. Але у будь-якому разі вона залишається способом управління робочою силою, за якого завдяки безробіттю існує альтернатива низької оплати праці освіченим фахівцям, яка є виправданням їх нереалізованості. Зокрема, однією з проблем сучасної вищої економічної освіти в Україні є її масовість і низька якість у порівнянні з радянським періодом та відставання за відповідними показниками від розвинутих країн. Важливою передумовою, що забезпечує надання високоякісних освітніх послуг, є рівень фінансування навчальних закладів.

Для України характерне збереження їх прямого фінансування за зазначеними ними спеціальностями (фактично «планування від досягнутого» за контрольними цифрами прийому).

У рамках реалізації Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року» від 27.08.2010 р. №1728-р розроблено Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20.11.2012 р. № 5499-VI [17]. Відповідно до нього, державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) формується з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці. Для складання такого прогнозу й уточнення його показників використовується показник соціально-економічного розвитку країни. Інформація для розрахунку цього показника надається Державним комітетом статистики України, спільним представницьким органом профспілок і профспілкових об'єднань та спільним представницьким органом роботодавців. Як справедливо зазначають в своїх дослідженнях О.В. Мартякова, С.М. Снігова і О.В. Мудра, тільки впровадження інноваційних форм організації навчального процесу на основі підприємницького підходу, метою якого є можливість комерціалізації результатів наукової діяльності, сприятиме підвищенню якості освітніх послуг [18].

Як показують статистичні дані та дані аналітичних звітів, останнім часом в Україні у зв'язку зі складними і глибокими структурними перетвореннями (на фоні соціально-економічної та політичної кризи) актуалізується проблема невідповідності наявних у системі освіти спеціальностей вимогам роботодавців на ринку праці, що посилюється дисбалансом між реальним попитом і пропозицією на ринку праці. Це проілюстровано нами в табл. 2-3.

Таблиця 2

Обсяги підготовки фахівців за галузями знань

Показник	Загальний обсяг підготовки фахівців					
	на початок 2010/2011	у % до суми	на початок 2011/2012	у % до суми	на початок 2012/2013	у % до суми
Всього	654670	100	626549	100	612867	100
у тому числі за галузями знань:						
Освіта	62632	9,89	48029	8,98	41761	7,89
Культура і мистецтво	21469	3,39	17210	3,22	22383	4,23
Гуманітарні науки	22973	3,63	20366	3,81	28669	5,42
Соціальні науки	13058	2,06	13028	2,44	14720	2,78
Економіка, комерція та підприємництво	191144	30,17	183457	34,31	166397	31,45
Право	47349	7,47	42072	7,87	50384	9,52
Природничі науки	18326	2,89	15154	2,83	14722	2,78
Математика та інформатика	16219	2,56	13794	2,58	8347	1,58
Інженерія	144008	22,73	103563	19,37	97456	18,42
Транспорт	19453	3,07	15425	2,89	27228	5,15
Медицина	30415	4,80	23138	4,33	19023	3,60
Архітектура	19365	3,06	15632	2,92	18243	3,45
Сільське господарство, лісництво та рибництво	14963	2,36	11991	2,24	9950	1,88
Військові науки	570	0,09	543	0,10	555	0,10
Державне управління	1389	0,22	1399	0,26	770	0,15
Національна безпека	4123	0,65	3962	0,74	3852	0,73
Специфічні категорії	6022	0,95	5899	1,10	4551	0,86

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [19]

Таблиця 3

Попит на ринку праці за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	Попит на ринку праці за видами економічної діяльності, тис. осіб					
	2011	у % до суми	2012	у % до суми	2013	у % до суми
Всього	59,3	100,00	48,6	100,00	47,5	100
у тому числі за галузями:						
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	2,9	4,89	2,5	5,14	2,3	4,9
Промисловість, з неї:	16,6	27,99	13,8	28,40	11,5	24,2
добувна промисловість і розроблення кар'єрів	1,3	2,19	1,3	2,67	0,7	1,5
переробна промисловість	13	21,92	10,6	21,81	9	18,9
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	2,3	3,88	1,9	3,91		
Будівництво	3,5	5,90	2,2	4,53	2,5	5,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	7,1	11,97	5,2	10,70	6,2	13,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5	8,43	4,4	9,05	4,1	8,6
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,1	1,85	0,8	1,65	1,3	2,7
Інформація та телекомунікації					0,5	1
Фінансова та страхова діяльність	0,9	1,52	0,6	1,23	0,7	1,6
Операції з нерухомим майном	4,8	8,09	3,5	7,20	0,7	1,4
Професійна, наукова та технічна діяльність					1,2	2,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування					1,7	3,6
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	7,7	12,98	7,6	15,64	7,2	15,2
Освіта	2,1	3,54	1,9	3,91	2,1	4,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5,9	9,95	4,7	9,67	4,5	9,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок					0,4	0,9
Надання інших видів послуг	1,7	2,87	1,4	2,88	0,6	1,2

Примітка: Порожні клітинки – наслідок того, що з 2013 року у статистичній звітності змінились види економічної діяльності.

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [15]

Це ще раз засвідчує неефективність чинної в Україні системи підготовки кадрів та її відірваність

від реалій ринку праці.

Слід зазначити, що масовість й атрибутивність освіти сьогодні як «обов'язковість», її орієнтація не на реальні потреби економіки та попит роботодавців, а на попит споживачів освітніх послуг, «моду» і престижність професій посилюють соціальне напруження та спотворюють ринок праці, заганяючи його в «глухий кут» і сприяючи штучному зростанню безробіття (особливо молодіжного). Як показують дані статистики (табл. 2), спостерігається досить стійкий попит на отримання кваліфікаційного рівня «спеціаліст» і «магістр» за спеціальностями «економіка підприємства», «інженерія», що на разі не підкріплено очікуваннями ринку праці (адже якість пропозиції не відповідає вимогам попиту).

Наслідком вказаних недоліків освітньої системи є необхідність здійснення професійної перепідготовки кадрів та, відповідно додаткові кошти державного бюджету або роботодавців. Як зазначає Т.А. Федотова, відсутність сьогодні централізованої державної системи моніторингу кількісної та якісної потреби підприємств у фахівцях та орієнтація навчальних закладів на платоспроможний попит споживачів їх послуг призводять до дисбалансу на ринку праці [20].

На нашу думку, застережними заходами Міністерства освіти і науки України щодо протидії «надвиробництву модних професій», які слід підтримати, є: повернення до практики державного планування і прогнозування потреб у кадрах на основі міжгалузевих балансів; скорочення бюджетних місць за «модними спеціальностями»; державне рейтингування навчальних закладів на основі показників працевлаштування випускників; реорганізація навчальних закладів в разі невідповідності рівня підготовки в них державним стандартам та вимогам роботодавців; перегляд професій шляхом введення системи професій і кваліфікацій, адаптованої до міжнародних стандартів; створення системи професійної атестації та сертифікації; запровадження стажування, бізнес-курсів і бізнес-тренінгів у навчальних закладах як обов'язкових за цільової фінансової підтримки роботодавців.

До вказаного переліку, на нашу думку, доцільно додати необхідність розробки механізму участі роботодавців (та їх представників) у підготовці кадрів відповідно до вимог сучасного бізнес-середовища. В цьому напрямку показовим є досвід функціонування системи *Duale Hochschule* в Німеччині.

Висновки з даного дослідження. Система вищої освіти є невід'ємною складовою розвитку суспільства та відіграє головну роль у суспільному прогресі. Вона служить універсальним засобом вирішення багатьох проблем людини і суспільства, а саме: впливає на відновлення наукового потенціалу суспільства, бере участь у суспільному відтворенні, у соціалізації індивіда, спонукає соціально-економічний розвиток суспільства та сприяє соціальній мобільності. Щодо ринку вищої освіти в Україні, зазначимо, що він характеризується високим рівнем попиту. Економічна криза не мала істотного впливу на галузь, однак спостерігається зменшення кількості студентів у навчальних закладах, що безпосередньо пов'язано з демографічною ситуацією в Україні. У наступні роки очікується скорочення кількості прийнятих студентів до ВНЗ. Також характерним для ринку є високий рівень конкуренції та значна залежність від державного регулювання (акредитація, ліцензування за спеціальностями тощо), що створює ризики, пов'язані зі зміною умов ведення діяльності ВНЗ. У результаті цього протягом останніх років спостерігалася тенденція до поступового скорочення кількості ВНЗ, переважно через реорганізацію ВНЗ I-II рівнів акредитації у структурні підрозділи ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Ситуація у сфері регулювання ринку праці та управління трудовими ресурсами характеризується такими суперечностями: неефективна структура зайнятості, збереження значної частки неефективних робочих місць, поширення нестандартних форм зайнятості, неузгодженість розвитку ринку праці з ринком освітніх послуг, слабка мотивація до підвищення кваліфікації кадрів з боку і роботодавців, і працівників.

Процес формування ринку праці може і повинен спиратись на досвід інших країн, де цей ринок збалансований, а їх економічна модель найбільше відповідає тій, що будує Україна.

В умовах сучасної розбалансованості ринку праці та ринку освітніх послуг необхідні кардинальні зміни, які при збереженні європейських орієнтирів розвитку передбачають їх ефективну інтеграційну взаємодію, приведенні у відповідність якості надання освітніх послуг до потреб ринку праці (окремих роботодавців), переорієнтації освіти на багаторівневу практично-орієнтовану систему підготовки кадрів, підвищення їх мобільності у світовому просторі.

Література

1. Друкер П. Энциклопедия менеджмента: Весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написанные за 60 лет / П. Друкер ; пер. с англ. О.Л. Пелявского. – СПб. : Изд. дом «Вильямс», 2004. – 421 с.
2. Грішнова О.А. Розвиток вищої освіти в Україні: тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення / О.А. Грішнова // Вища школа. – 2001. – №2-3. – С. 22-33.
3. Лук'яненко Д.Г. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку / Д.Г. Лук'яненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2006. – Т. 2. – 592 с.

4. Данилишин Б. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. – 2005. – № 9. – С. 26-35.
5. Сафонова В. Інноваційний підхід до методології прогнозування розвитку вищої освіти / В. Сафонова // Вища освіта України. – 2004. – № 1. – С. 106-110.
6. Вульфсон Б.Л. Стратегія розвитку образования на Западе на пороге 21 века / Б.Л. Вульфсон. – М. : УРАО, 2007. – 208 с.
7. Кириченко О. Ефективне фінансування вищої освіти – шлях до конкурентної економіки і відкритого суспільства / О. Кириченко, С. Лаптев, Ю. Неговська // Вища школа. – 2007. – № 4. – С. 23-34.
8. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс [пер. с англ.]; [научн. ред. В.А. Ядов]. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с.
9. Новиков В. Финансово-кредитные и институциональные аспекты развития профессионального образования на постболонском пространстве / В. Новиков, П. Левин // Экономика Украины. – 2007. – № 9. – С. 64-73.
10. Алейник А.З. Наука в системе общественного воспроизводства. Вопросы методологии / А.З. Алейник. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 178 с.
11. Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні / Є. Подольська // Вища школа. – 2007. – № 1. – С. 48-55.
12. Education at a Glance 2011: OECD Indicators, Paris, OECD Publishing, 2011, 495 p. – ISBN 978-92-64-11420-3.
13. Ніколаєнко С.М. Управління якістю вищої освіти: теорія, аналіз і тенденції розвитку: монографія / С.М. Ніколаєнко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. Ун-т, 2007. – 519 с.
14. Політична економія : підручник / В.Г. Федоренко, О.М. Діденко, М.М. Руженський, О.Ф. Іткін; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В.Г. Федоренка. – К. : Алерта, 2008. – 487 с.
15. Ринок праці у 2011-2013 році // Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
16. Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року: Постанова Кабінету міністрів України від 15.10.2012 р. №1008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-%D0%BF>.
17. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів: Закон України від 20.11.2012 р. №5499-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5499-17>.
18. Мартякова О.В. Регулювання взаємодії ринків освітніх послуг та праці на основі управління їх якістю / О.В. Мартякова, С.М. Снігова, О.В. Мудра // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 3. – С. 154-168.
19. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11-2012/13 навчальних років / Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Київ. – 207 с. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
20. Федотова Т.А. Удосконалення засад формування місцевого замовлення на підготовку фахівців / Т.А. Федотова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2011. – Вип. 5(2). – С. 108-113.

References

1. Druker Peter (2004), *Entsiklopediya menedzhmenta: Ves Piter Druker v odnoy knige: luchshie raboty po menedzhmentu, napisannye za 60 let* [Encyclopedia of management: Peter Drucker in common in the one book: the best papers written for 60 years], Translated by O.L. Pelyavskiy, Izd.dom " Vulyams", St.-Petersburg, Russia, 421 p.
2. Hrishnova, O.A. (2001), Development of high education in Ukraine: tendencies, problems and ways for their decision, *Vyshcha shkola*, no. 2-3, pp. 22-33.
3. Lukianenko, D.H., Poruchnyk, A.M. and Antoniuk, L.L. (2006), *Upravlinnia mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti v umovakh hlobalizatsii ekonomichnoho rozvytku* [Management of international competitiveness in the conditions of the globalization of economic development], KNEU, Kyiv, Ukraine, Vol. 2, 592 p.
4. Danylyshyn, B. and Kutsenko, V. (2005), "Innovative model of economic development: role of high education", *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 9, pp. 26-35.
5. Safonova, V. (2004), "Innovative approach to the methodology of prognostication of high education' development", *Vyshcha osvita Ukrainy*, no. 1, pp. 106-110.
6. Vulfson, B.L. (2007), *Strategiia razvitiia obrazovaniia na Zapade na poroge 21 veka* [Developing strategy of education in West on the 21st century threshold], URAO, Moscow, Russia, 208 p.
7. Kyrychenko, O., Laptiev, S. and Nehovs'ka, Yu. (2007), "Effective financing of high education is a way to the competitive economy and opened society", *Vyshcha shkola*, no. 4, pp. 23-34.

8. Giddens, Anthony (1999), *Sotsiologhiia* [Sociology], Edited by V.A. Yadov, M.: Editorial, URSS, 703 p.
9. Novikov, V. and Levin, P. (2007), "Financially-credit and institutional aspects of professional education' development at the post-bologna field", *Ekonomika Ukrainy*, no. 9, pp. 64-73.
10. Aleynik, A.Z. (1991), *Nauka v sisteme obshchestvennogo vosproizvodstva. Voprosy metodologii* [Science in the system of social reproduction], Izd-vo LNU, Leningrad, USSR, 178 p.
11. Podolska, Ye. (2007), "Education in the context of globalization: ways and mechanisms of reforms in Ukraine", *Vyshcha shkola*, no. 1, pp. 48-55.
12. Education at a Glance 2011: OECD Indicators, Paris, OECD Publishing, 2011, 495 p. – ISBN 978-92-64-11420-3.
13. Nikolaienko, S.M. (2007), *Upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity: teoriia, analiz i tendentsii rozvytku* [Quality management of high education: theory, analysis and developing tendencies], monograph, KNTEU, Kyiv, Ukraine, 519 p.
14. Fedorenko, V.H., Didenko, O.M., Ruzhenskyi, M.M. and Itkin, O.F. (2008), *Politychna ekonomii* [Political economy], textbook, edited by prof. V.H. Fedorenko, Alerta, Kyiv, Ukraine, 487 p.
15. Labor market in 2011-2013, available at: <http://ukrstat.gov.ua>
16. On improvement of the Program employment promotion and stimulation the working places creation up to 2017, *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine*, 15.10.2012, no. 1008, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-%D0%BF>.
17. On the formation and placement of state orders for training specialists, scientific, educational and workforce, training and retraining: *Law of Ukraine*, 20.11.2012, no. 5499-VI, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5499-17>.
18. Martiakova, O.V., Snihova, S.M. and Mudra, O.V. (2013), "Regulation by interacting the educational market and labor market on the base of their quality management," *Marketyng i menedzhment innovatsii*, no. 3, pp. 154-168.
19. Main indexes of higher educational institutions functioning in Ukraine in the beginning 2010/11-2012/13, *Statystychnyi biuleten*, Kyiv, Ukraine, 207 p., available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
20. Fedotova, T.A. (2011), "Improving the basis for forming a local demand for specialists training", *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu, Serii "Ekonomika"*, Issue 5(2), pp. 108-113.

УДК 330.14:316

Мішин Ю.Р.,
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та підприємництва
Криворізький національний університет

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В СИСТЕМІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

MishynYu.R.,
cand.sc.(econ.), assistant professor of
department of economic theory and entrepreneurship
Kryvyi Rih National University

SOCIAL CAPITAL IN THE SYSTEM OF LABOUR RELATIONS OF POST-INDUSTRIAL ECONOMY

Постановка проблеми. Соціальний капітал – одна з найважливіших характеристик сучасного етапу цивілізації. Його суспільна значущість, актуальність з погляду мети людського розвитку полягає насамперед у тому, що він є інституційним середовищем, у якому індивіди можуть взаємодіяти без обмеження свободи вибору людини. Іншими словами, соціальний капітал зумовлює соціально та громадянсько правильний вибір людини. І особливо важливим є те, що такий вибір людина здійснює вільно, без зовнішнього тиску, за власним свідомим бажанням.

Соціальний капітал, заснований на довірі, сприяє досягненню деяких колективних або організаційних переваг. На рівні організації (мезорівні) соціальний капітал можна визначити як нематеріальний актив, що створюється організацією через систему соціальних взаємовідносин на внутрішньо-організаційному, міжорганізаційному та організаційно-інституціональному рівні та чинить